

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FJERDE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

Dr. phil., Sognepræst.

ANDET BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDL. G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1891—93.

Anthoinette Bourignon og hendes ophold i Sønderjylland.

Af L. J. Moltesen.

Anthoinette Bourignon¹⁾ fødtes den 13. januar 1616 i Lille som den tredje i rækken af fire søskende. Hendes fader, købmanden Jean, var af italiensk byrd, hendes moder, Margrethe Beckwart, var flamlænderinde. De var velhavende folk, men deres ægteskab var ikke lykkeligt. Ved fødselen var Anthoinettes overlæbe groet fast til næsen, så munden ikke kunde lukkes, og hendes pande var overvokset med sort hår. Forældrene forfærdedes over dette vanskabte barn, de skjulte det i seks uger, skal endog have tænkt på at kvæle det, men imidlertid faldt hårene af panden, og en læge skar læben løs, så hun, som hun selv fortæller, blev en virkelig skønhed. Moderen syntes dog altid bedst om sine andre børn, fordi de var blonde, mens Anthoinette var mørkladen; faderen derimod holdt mest af hende, men da han ofte var på rejser, havde hun det ikke godt hjemme. Dette fremhæver hun i al fald selv for at vise, hvorledes Gud underkastede hende lidelser uden hendes egen skyld lige fra fødselen af.

---

¹⁾ Hun har selv skildret sit levned i *La parole de Dieu* og i *La vie exterieure*. Peter Poirot har udgivet hendes samlede skrifter i XIX bind oktav Amsterdam 1686 samt skrevet hendes biografi, hvis tyske Titel er *Das ausgeführte Leben der Jungfrau Bourignon*, 1684. Den rige literatur af hende og om hende se Møller, *Cimbria literata* II, 94–103.

Anthoinette var et underligt barn. Allerede inden hun blev fire år, tænkte hun på menneskelivets omskiftelighed og på døden, og tidlig havde hun ved at læse i mystiske skrifter lagt mærke til, at Jesus Kristus havde levet et liv i fattigdom, lidelse og forhånelse, og at Gud kom til de mennesker, som levede fattige uden verdens lyst og ære. Men da alle de mennesker, hun kendte, levede i herlighed og glæde, kunde hun ikke få i sit hovede, at de var kristne, og hun bad sine forældre om at føre hende til et land, hvor der var sande kristne, og Gud bad hun om at måtte føre et liv i Jesu efterfølgelse. Når hun så, at hendes fader var hård mod moderen, bad hun om, at hun aldrig måtte blive gift, men blive Guds brud. Og »Gud plejede omgang med hende, som om han selv var et barn, og talte med hende i hjærtet«.

Da hendes søskende altid gik og drillede hende, fordi hun ikke vilde lege med dem — det eneste, hun brød sig om, var at lege eneboer — og sagde, at hun var dum, begyndte hun at lære at spille og synge og at deltage i deres fornøjelser. Men nu fjærned Gud sig fra hende; alt mens hun dansede, kunde hun høre hans irettesættende røst. Hun led og græd, og i stedet for med Gud blev hendes hjærte fyldt med tanker om døden, dommen og helvede, og tit stod hun på kirkegården og stirrede på dødningebenene. Da hun blev atten år, fattede hun det nigenkaldelige forsæt at forlade alt og helt overgive sig til Gud. Hun begyndte at pine sit kød. Inderst inde bar hun en hårskjorte; om natten sov hun på gulvet — kun i tre timer, de øvrige brugte hun til bøn; hun blandede aske og jord i sin mad for at få væmmelse ved den, hun spiste aldrig kød, og i flere dage fastede hun helt. Herved jøg hun dødstanker på flugt og blev atter fyldt med Guds nåde. Hun hørte en stemme, som sagde til hende: »Forlad alt det jordiske, rens dig for kærlighed til skabningen, fornægt dig selv«, hvilke tre ting hun senere betragtede som hovedsummen af det evangeliske liv. Det kneb for

hende helt at fornægte verden, og hun spurgte Gud, om hun da ikke kunde elske ham, samtidig med at hun havde en ærlig kærlighed til skabningen, men han svarede, at de to ting udelukkede hinanden.

Forældrene og jesuiterne, som var deres skriftefædre, syntes ikke om det liv, hun førte; de vilde have, at hun skulde gifte sig. I skriftestolen blev hun plaget med talen herom, og da hun ikke vilde vide af det at sige, blev absolutionen hende nægtet. Hun tog mod til sig og gik til alters alligevel. Fra nu af mistede hun sin gode tro til præster og skriftefædre, men hun bevarede sin højagtelse for munkene og klosterlivet.

Hun besluttede da at gå i et karmeliterkloster mod sin faders vilje, der hellere vilde, at hun hele sit liv skulde ligge i sengen med brækkede ben, men da hun kom til klostret, blev hun afvist med det svar, at de ikke modtog nogen uden penge. Herved fik hun øjnene op for klostrenes ondskab og hykleri, og Gud sagde til hende, at alle klostre havde forladt ham og fæstet deres hjærte til jordisk gods, og at hun nu skulde søge ham i sig selv. Hun lukkede sig derfor ind i sit kammer, hvor hun havde opstillet et alter med et krucifiks, som hun tiltalte, som var det et menneske, og talte fortroligt med Gud. Tit sukkede hun: »når bliver du dog fuldkommen«, og altid fik hun det samme svar: »først når du intet mere besidder og er af-død fra dig selv«. Hvor det da skulde ske? »I örkenen« var svaret, og nu tænkte hun kun på, hvordan hun skulde komme derhen. Ved påsketid 1636, lige før hun skulde have bryllup med en hende påtvungen bejler, gik hun forklædt som eneboer bort fra hjemmet uden en eneste skilling.

I to dage gik hun, uden at vide hvorhen, men glad og uden at trænge til noget, fordi hun havde forladt alt og var »mættet med Jesus«. Efter forskellige æventyr kom hun til Blatton, hvor præsten tog sig af hende. Hun vilde videre, ud i örkenen, men da det syntes umuligt, spurgte

hun Gud om, hvad han vilde bruge hende til. Han svarede: »Du skal genoprette min evangeliske ånd i mændenes og kvindernes forsamling, som skal leve som de første kristne; det vil bringe smukke frugter i min kirke, men så snart den løsriver sig derfra, kommer den almindelige dom, ti dette er min sidste barmhjertighedsgerning.« Hvorledes det skulde ske, forstod hun ikke, og hun bad Gud vælge sig et andet redskab, men han formanede hende til at vente i tålmod, indtil han viste vejen. Imidlertid fandt faderen hende, og hun blev ført tilbage til Lille.

Her levede hun som eneboer i sit kammer, hvor hun havde voksbilleder af Maria Magdalene, den hellige Antonius og af lidelseshistorien. Om natten sov hun i en ligkiste. Af og til besøgte hun de fattige, men hun fik lede ved dem, fordi hun så, at de ikke takkede Gud, men brugte hendes hjælp til større synder. Under disse forhold følte hun en stærk drift til at genoprette den evangeliske ånd, og hun bad stadig, men til sidst kunde hun ikke bede højt mere, og Gud sagde da til hende: »Jeg er en ånd. Tal til mig i ånden. Fra nu af vil jeg virke i ånd og sandhed. Du skal høre op, jeg vil gøre alt.« Nu levede hun ikke mere selv, men Gud levede i hende, og hun følte herved en legemlig sødhed, hvad Gud imidlertid kaldte svaghed, da han kun var ånd, og ånden var ufølsom for kødet.

Mod sin faders vilje rejste hun til ærkebiskoppen, som bragte hende til Notre-Dame-klostret i Mons. Det var hendes plan at skaffe sig et stykke land i den hende venligsindede ærkebiskops stift for dér at samle både fattige og rige til at leve et liv skilt fra verden i evangeliets ånd og til alene at leve af agerdyrkning. Ærkebiskoppen gav hende lov til det, men jesuiterne, der sagde, at hun var gal, lagde hende hindringer i vejen. Hun bad da ærkebiskoppen om at måtte læse det ny testamente, og han gav hende en skriftlig tilladelse; men da hun havde læst evangelierne, opdagede hun, at hun og evangeliet vilde

det samme, og hun lagde skriften til side, da Gud viste hende alt indvortes, hvad hun havde behov at vide. Når hun senere vilde læse i skriften, hørte hun en stemme, der sagde: »Tag det af din ånd, og lad andre læse«. Ærkebiskoppen spurgte hende, om hun ikke vilde aflægge et løfte, men hun svarede nej, ti Gud elsker ikke tvang, han vil have alt gjort af kærlighed, så de, der ikke følte sig bundne til hende ved andet end et løfte, måtte helst blive borte. Dette syntes ærkebiskoppen godt om, og han opfordrede hende til at tage fat, men da det kom til stykket, blev hun betænkelig, og samtidig vakte hun hele præsteskabets harme imod sig. Hun sagde nemlig, at man ikke måtte bede Gud afvende krigen, da den var en straf for de ugudelige præster, som var skyld i alt det onde i kirken. Nu var hendes stilling i Mons usikker, og hun rejste til Liège, men da forholdene heller ikke her var hende gunstige, rejste hun atter til Blatton, hvor præsten havde bygget et hus for hende. Her levede hun en tid i stille omgang med Gud. Folk holdt hende for en helgen og rev stykker af hendes klæder til relikvier, men da en godsejer udsprede rygter om, at hun stod i et utilladeligt forhold til præsten, rejste hun bort og flakkede om forskellige steder, indtil hun tilsidst rejste hjem til Lille, hvor hendes moder lå for døden.

Efter moderens død styrede hun huset for sin fader, og »hun førte ordenlig bog«, skønt hun led meget af tungsind og feber, hvortil grunden var »unyttig skriften«. Da faderen giftede sig igen uden at ville udbetale hendes mødrearv, lejede hun et lille hus uden for byen, hvor hun ret nød Guds omgangs sødme. Flere dage levede hun uden mad og drikke i »guddommelige kærtegn og vellyst«, så »hendes hjærte hoppede af glæde«, men Gud sagde til hende: »Du må ikke forlyste dig i sådanne sanseligheder, i det evige liv er der uden sammenligning og uendelig mere af dem. Alt det, der i naturen kan ses og føles, er ikke mig. Jeg er lutter ånd. De bevægelser i

sjælen, som føles og mærkes mindst, er de allerfuldkomneste, over dem har djævelen ingen magt, men vel over det sanselige og det, der kan føles.« Hun dræbte derfor de sanselige fornemmelser og levede meget lykkeligt.

I 1648 døde hendes fader, og da hendes søskende var døde i forvejen, havde hun ret til hele mødrearven, men hun fik den først flere år efter. Da hun skulde forsage al rigdom, vidste hun ikke, om det var rigtigt at modtage den, men Gud sagde, at det var nødvendigt for hans skyld. Nu vilde hun gøre alvor af at oprette et selskab af jomfruer, der vilde forlade alt og leve som i den første kirke; men en hende ukendt mand, Saint Saulieu, fik hende til at overtage ledelsen af et vajsenshus. Mens Gud tilforn havde lært hende andre menneskers ondskab og falskhed at kende og røvet hende tilliden til alle verdens goder, til forældre, søskende og venner, bisper, præster, munke og nonner, og herved vist hende kristendommens almindelige fordærvelse i pavedømmet, så åbenbarede han ved denne Saulieu den subtileste skinhelligheds hele ondskab og viste hende Satans dybheder i denne last, for at han, når han sendte hende til andre religioner, kunde meddele hende prøvelsens ånd efter hendes stands og kalds nødvendige mål. Fra 1653 ofrede hun i ni år både sine kræfter og sine penge på vajsenshuset i håb om, at hun kunde begynde det evangeliske liv med børnene; men hun fik kun fortræd til løn både fra børnene og øvrigheden, men især fra jesuiterne og Saulieu, der hårdnakket blev ved med at fri til hende. I 1662 flygtede hun fra det hele og rejste til Gent, hvor hun fik mange åbenbarelses. Hun fordrev sin sorg med at skrive salmer, og Gud trøstede og opmuntrede hende: »Da du var lille, bar jeg dig, men nu, da du er bleven stor, må du selv gå«. Hun måtte ikke tie længere, hun skulde åbenbare sit kald, men tage sig i agt for de falske profeter og opsøge en hellig biskop. Gud vilde ved hende lade sin sidste barmhjærtighed gå ud over verden og igen levendegøre sin evangeliske ånd på jorden.

Skønt hun aldrig havde læst Johannes' åbenbaring, så hun dog kvinden i dennes 12. kap., og det var hende selv¹). Hun gyste tilbage for sit kald og bad om at få lov til at gå ud i ørkenen og græde over sine og verdens synder; men Gud afslog det. Han lovede hende åndelige børn, som vilde høre hendes ord, og åbenbarede hende hovedreglerne for den evangeliske menighed; de var følgende:

„I skal indbyrdes være én ånd, ét hjerte og én vilje i mig. I skal alle blive i min kærlighed. Tag ikke mere end det nødvendige, bliv stedse i åndens enfold og fattigdom, hold altid fast ved hverandre og ikke ved nogen anden; hovedet skal kun kaldes fader, de andre brødre og søstre; intet skal deles blandt eder, men alt skal være fælles uden noget fortrin; præster skal I ikke have undtagen til det nødvendige; dyrk jorden; vær indbyrdes forenede, ligesom jeg er forenet med min fader, uden forskel i alder, køn og stand. Tragt ikke efter andet end efter min ære; tag eder af alle, der sendes eder; behold ingen hos eder, der vender sig bort fra mit evangeliums enfold“²).

Fra Gent rejste hun over Brüssel til Mecheln. Her nedskrev hun følgende forklaring af »sjælens samtale med Gud«: »Gud er en ånd, sjælen er en ånd, de taler med hinanden i ånden, ikke lydelige ord, men åndelige forståeligheder (Verständlichkeiten), som dog er mere forståelig end den tydeligste veltalenhed. Gud gør sig forståelige for sjælen ved indvortes bevægelser, sjælen forstår og begriber det, i forhold til som den har udtømt sig for

¹) Hun mente, at der i hendes navn, Antonia Bourignonia, lå en dybere mening, hvilket hun udtrykte således:

*Est nihil in tenui spectandum nomine, quamquam,
Unde bonus stuat ipse Deus, bene continet in se.
Non mea spectetur tenuis perona, sed in Me
Christus, ORIGO BONI, NATA olim, nunc quoque, IN UNA.
Quod tenue, id cecidit multorum vique doloque:
Quæ concepi, intacta manent, his nascere Lector.*

²) Der Jungfrau Antoinette Bourignons innerliches und äusserliches Leben s. 189.

jordiske indbildninger; jo mere sjælens egne kræfter hviler, des forståeligere er Guds bevægelser for den. Guds forståeligheder er ufejlbare, når kun sjælen er fri for alt billedværk og kan glemme de skabte ting, men de er tvivlsomme, når den bevæger sig i egne forestillinger, søger det sanselige eller noget andet, som ikke er lutter Gud. Selv de hellige er blevne bedragne i deres ånd ved syner, lydelige ord, henrykkelser og andre sanseligheder, hvortil indbildningen fører. Gud er lutter ånd. Den lutrede og udtømte sjæl forvandler sig til ham og behøver intet ord og intet syn for at forstå ham«. Kendetegnet på, at man ikke bliver bedraget, er, at ens »liv og ord stemmer overens med evangeliets lære, som er indgivet af den samme ånd«, og at man lever ligesom Jesus selv. Om sig selv siger hun, at hun kun er en pensel, som Gud fører; hun har lært alt, Guds lov og alle videnskaber, uden at have læst noget.

I Mecheln fik hun to tilhængere, en arkidiakon og superioren for oratoriets fædre, de Cort. De Cort var jansenist og en mand fuld af gudelig iver og kærlighed til næsten. Han var besvogret med den Quirinus van der Velde, som tillige med tre andre nederlændere ved oktroj af 18. juli 1652 havde fået den oversvømmede del af Nordstrand overladt¹⁾. Da disse havde fået Frederikskog inddiget, manglede de penge til det næste digearbejde, og de henvendte sig til de Cort, som lånte dem penge, mod at han fik tiende af øen. I 1656 blev de Cort valgt til generaldirektør for digevæsenet. Det var hans hensigt i det fra havet vundne land at skabe et jordisk paradys, der kunde være et tilflugtssted for alle forfulgte gudsbørn. Han vilde derfor, at der skulde være 12 parthavere, ligesom der var 12 apostle, i stedet for de første 4, hvad han også fik sat igennem.

¹⁾ J. F. Camerer, Vermischte hist.-polit. Nachrichten 1758 s. 334 ff. jfr. Anthoinette Bourignon, Le temoignage de verité II s. 300. 310. van der Velde hos Camerer kaldes i Le temoignage: Indevelde.

Ved hans foranstaltning blev Maria-Elisabethskog inddiget, hvorhen han sendte nogle Jansenister, der blev grundstammen til den gammelkatolske menighed, som endnu findes der. Han afstod sin tienderet samt sine 5 stemmer til oratoriets fædre i Mecheln; men da de øvrige parthavere i 1667 forsøgte på at købe dem ud, satte de Cort sig derimod, og tog sine rettigheder tilbage. Ved sit møde med Anthoinette Bourignon tog han en anden bestemmelse med øen; her skulde det af hende forkyndte evangeliske liv begynde.

Da Anthoinette var i Mecheln, hvor hun opholdt sig den meste tid af årene 1664—67, åbenbarede Gud hende, at der ingen sandhed var mere på jorden, og at der derfor kun vilde være få, der vilde være med til at forny den evangeliske ånd. En søndag, da hun efter at have spist til middag havde trukket sig tilbage til sit hjertes allerinderste, hørte hun en røst, som sagde: »Hvorfor vil du ikke have børn?« Hun svarede: »Herre! Børn? giv mig børn,« og strags syntes hun, at de Cort »uden legeme på åndelig måde« kastede sig i hendes arme. Forbavset spurgte hun: »Herre! skal det være mænd?« og svaret lød: »Ja, mænd!« Hun så dernæst nogle underlige dyr med afgrundens svælg, som vilde tilintetgøre virkningerne af hendes evangeliske ånd. På én gang følte hun store smerter, og Gud gav hende de første børn: de Cort og arkidiakonen. Hver gang hun senere fik en tilhænger, følte hun smerte som en kvinde, der er i barnsnød, og mærkelig nok var de børn, som hun således fødte, på en enkelt undtagelse nær alle mænd¹⁾. I den tid skrev hun forskellige skrifter mod babel, universiteterne og teologerne samt flere salmer, som er elskovssange til hendes sjæls brudgom, Jesus. Hun nedskrev, hvad der i øjeblikket faldt hende ind; formen ringeagtede hun, den drev ånden på flugt, og var der

¹⁾ Gichtel siger derfor: »A. Bourignon konnte kein Weib vertragen; alle ihre Discipel waren Männer; die führte sie in Weiberwerk.« (M. Goebel, Gesch. der rheinisch-westphälischen evgl. Kirche II 235 anm.)

nogen, som vilde rette paa den, sagde hun, at det var en formastelighed at ville forandre Guds værk. Og dog kan man på ingen måde kalde hendes sprog formløst, snarere vil man kalde det smukt og på sine steder betagende.

Der var ikke få i Mecheln, der følte sig tiltalt af hende, men kun de Cort fandt nåde for hendes øjne; han var den eneste, der helt kunde fornægte sig selv og overgive sig i Guds vilje. Hun købte en avlsgård af de Cort på Nordstrand, og i slutningen af 1667 besluttede de to at rejse derover for at grundlægge den evangeliske menighed. Den 2. decbr. rejste de til Amsterdam for at overvintre dør; men sygdom og forskellige andre omstændigheder holdt dem tilbage i 1½ år. Her kom hun i forbindelse med de forskelligste mennesker: kvækere og mennoniter, som hun kalder hyklere, Labadie, Amos Comenius, Hohburg, Quirinus Kuhlmann og vistnok også Frederik Brekling, der den gang levede i Zwolle. Af disse kunde kun [Amos Comenius stå for hendes dom; aldrig havde hun set en lærd mand med et bedre og ydmygere hjærte. Labadisterne vilde gärne med hende til Nordstrand, de tilbød at købe hele øen. De Cort var stemt for det, men Anthoinette vilde ikke, da hun anså Labadie for en mand, der ikke var oplyst af Gud, men, som de fleste lærde, ved bøger, eftertanke og egen ånd.

Imidlertid rejste de Cort omkring for at samle venner, der vilde rejse med til Nordstrand; men oratoriets fædre gjorde deres fordring på øen gældende, og disse tilligemed hans medinteressenter i Nordstrand, som ikke vilde gå ind på hans plan om at inddige det senere Christianskog, fik ham fængslet i Amsterdam og anlagde en proces mod ham. Processen endte med, at hertugen af Holsten-Gottorp befalede, at de Cort skulde indsættes i sine rettigheder. Sat i frihed rejste han strags til Nordstrand beskyldt for kætteri (at han troede på en firenighed: treenigheden og en jomfru), for drukkenskab og utugt. Her døde han den

12. novbr. 1669, efter Bourignons mening forgivet af en jesuit fra Frederiksstad.

Før sin død havde de Cort testamenteret alle sine rettigheder på Nordstrand til Bourignon, men hans kreditorer tilrev sig det meste, og oratoriets fædre anlagde nu proces mod hende. Af frygt for at blive arresteret eller forgivet rejste hun i al hemmelighed fra Amsterdam til Haarlem. Her sagde en af hendes venner til hende: »Eders skrifter er den hellige skrift«, og da hun spurgte Gud, om det forholdt sig således, svarede han: »De er en ny hellig skrift«. Hun sendte en mand til Nordstrand, som skulde udkøbe kreditorerne, og da hertugen var hende nådig, besluttede hun selv at rejse derover, skønt Gud havde vist hende, at hun skulde lide meget dér. Forinden sluttede hun en pagt med sine få venner, kun fire i tallet; den lød således:

„Vi underskrevne, én for alle og alle for én, lover Gud, vor himmelske fader og skaber, at vi vil elske ham som sande børn alle vort livs dage ganske og aldeles uden noget forbehold og tjene ham og bruge al vor ånds formue, alle vort legems kræfter og alt, hvad han har givet og betroet os i denne verden, til hans ære. Ligesom vi da overdrager og overgiver til ham alt tillige med vor sjæl og vort legem, at det må bruges efter hans vilje, som vi håber at få at vide ved ham eller ved hans tjenerinde, Anthoinette Bourignon, som vi antager som vor åndelige moder, lover at være ham lydige til døden i alt, hvad hun vil sige os på Guds vegne, og efter evne gøre derefter, så at vi for fremtiden aldrig mere vil hige eller trakte efter at nå denne verdens goder, som vi ganske og aldeles giver afkald på, for at vi kan efterfølge den Herre Jesus, som siger: han er ikke af verden, og hans disciple er heller ikke af verden, men sådanne mennesker, som hans fader har givet ham af verden. For at vi nu måtte blive regnede deriblandt, lover vi én for alle og alle for én, trofast at følge den Herre Jesus af al vor formue og efterligne ham, binder os også ganske og aldeles til hans tjeneste, som en soldat binder sig til sin høvedsmand, at følge ham

ind i døden af fri vilje og uigenkaldelig, idet vi herved fornyer alle i dåben gjorte løfter, og, i fald det er nødvendigt, aflægger dem på ny, for at vi således måtte fornyes i den Herre Kristi ånd og dø efter det fordærvede køds ånd, efterdi vi forsager djævelen, verden og vor sanselighed for at knytte os til vor himmelske faders vilje, for at vi kan leve evigt med ham. «

Til dette løfte føjede Bourignon:

„På disse ovenfor afgivne løfter antager jeg underskrevne Anthoinette Bourignon de underskrevne til mine åndelige børn, lover at vise dem deres evige faders vilje, for så vidt de vil følge ham, at hjælpe og opmuntre dem til at gøre sådant, så meget det er mig muligt, og også at drage omsorg for deres legem og sjæl, som en ret moder er forpligtet til at gøre mod sine børn, ligesom jeg tillige tilbyder at gøre det selvsamme mod alle, som i sandhed er beskafne på samme måde¹⁾“.

Denne pagt kom i stand den 7. april 1671, og kort efter rejste Bourignon med sine fire venner over Amsterdam og Enkhuysen til Tønningen, hvor hun kom den 13. juni. For at opmuntre hende havde Gud sagt til hende: »Amsterdam til sorg, Nordstrand til glæde«, hvilket hverken stemte overens med tidligere åbenbarelsen eller med virkeligheden, ti hun kom aldrig til Nordstrand, og hendes ophold i Sønderjylland blev en række skuffelser. Poirer mener, at Gud tænkte på fremtiden, da Nordstrand skal blive et sæde for Guds venner, ligesom Kanaan forud for Abraham. — Hun vilde leve en tid skjult i Tønningen, før hun rejste til Nordstrand, men da hun alle vegne i byen troede at se snigmordere, rejste hun til Slesvig. Med to vogne kørte hun af sted, men fra Frederiksstad sluttede to andre vogne sig til hende; i den ene mente hun, at der sad en af oratoriets fædre, der boede hos en jesuit i Frederiksstad, i den anden sad »sandsynligvis en soldat med en bøsse

¹⁾ Das ausgeführte Leben, kap. XXIII.

på knæet«. Hendes venner steg derfor strags af vognen og gik ved siden med dragne kårder. I det optog kørte hun ind i Slesvig uden at have lidt nogen overlast.

I et år boede hun i et værtshus lige overfor Gottorp under hertugens beskyttelse, og mange hoffolk besøgte hende, også fra Danmark, men hun holdt sig så meget som muligt borte fra omgang. Her skrev hun et skrift mod kvækerne, som dels var et svar på et skrift af disse mod hende, dels skulde det nedslå de rygter, som de slesvigske præster udsprede om hende, at hun selv var kvæker. Hun havde i den tid ikke få ærgrelser. Flere gange udbrød der ild i hendes nabolag, men Gud advarede hende i forvejen; en hollandsk pige måtte hun sende hjem igen, ligeledes en af sine venner, som en hyklersk pige havde overtalt til ægteskab; en anden af vennerne friede til hende selv, og Gud åbenbarede hende, at denne aldrig havde set andet i hende end en almindelig kvinde og ikke Kristi brud; han blev dog ført bort fra sin vildfarelse. Blandt hendes andre venner opvakte Satan også forskellig modstand, som betog hende modet til at rejse til Nordstrand med dem, og Gud sagde også til hende, at der for tiden ingen var, som kunde gå derhen, men at det vilde blive bedre. I begyndelsen af 1672 kom tre venner fra Hamborg til hende, hvoraf den ene sluttede sig til hendes selskab og rejste til Nordstrand, hvor han til sin død førte et »arbejdsomt, men i sandhed kristeligt liv«. På grund af den fransk-hollandske krig kom henvend 20 mennoniter fra Friesland, som sluttede sig til hendes selskab, og da Gud havde befaleet ikke at sende dem bort, der kom til hende, lejede hun et hus til dem i Husum. Om sommeren rejste hun derhen for at se til dem, men i steden for at finde en lille evangelisk flok, fandt hun en hob tøjlesløse mennesker. De fleste af dem sendte hun til Nordstrand, dels til de Corts hus dels til de gårde, hun selv havde købt derovre; de andre spredtes og blev hendes fjender.

På den tid kom en ung mand, Johan Conrad Hase, fra den reformerte menighed i Altona sammen med sin moder Maria til hende. Han havde søgt frelsensmidler i Thomas a Kempis', Taulers og Jakob Böhmes skrifter; men tilfældigvis var han falden over Bourignons bøger, og i dem fandt han mere lys end i alle de andre; han havde af dem lært verdens forfængelighed, de kristnes misbrug og vildfarelser og den sande kristendoms ånd at kende. Af den grund nægtede præsten ved den reformerte menighed i Altona, Berckendal, ham nadveren, og da han nu rejste til Bourignon, skrev denne et meget uforskammet skrift mod hende¹). Herpå gav hun et værdigt svar i *Le temoignage de verité*, som hun lod trykke i sit eget trykkeri i Husum og kort efter oversætte på tysk (*Zeugnisz der Wahrheit*). Heri fremstillede hun kristendommens forfald og Jesu Kristi rene lære, og tilføjede mange vidnesbyrd fra dem, der havde kendt hende i hendes fædreland.

Skønt dette skrift hovedsagelig var rettet mod de reformerte, kom lutheranerne alligevel i harnisk. Generalsuperintendent Reinboth holdt vel hånden over hende og forbød sine præster at prædike mod hende, men da Sebastian Niemann i 1673 blev hans efterfølger, blev Anthoinette et yndet tema for præsternes prædikener.

Præsterne i Husum og Slesvig fik hertugen til at udstede en befaling om, at hun ikke måtte trykke mere, og at der skulde indledes undersøgelse mod hende. Hun indgav et bønsskrift til hertugen og til rådet i Husum om

¹) Det hed: Die Abbildung der Anthoinette. I fortalen hedder det: „Jetztund kömt hinterher im nachtropp noch ein altes weib auff demselben thiere angeritten, machet ein geplerr, dasz ihre gebährenszeit sey gekommen, erwehlet sich den Nord-strand, alda ihr kinderbetten zu halten und ihren alten Drachensamen auszuspeyen etc.“, han kalder hende „en gammel so“, „naragtig og ugudelig“, og beskylder hende for kætteri, utugt og trolddom. G. Arnold (Kirchen- und Ketzehistorie III. kap. XVI s. 161 [Fol.]) siger, at sådanne *expressiones* ikke engang kan passere blandt hedninger.

at få at vide, hvad præsterne anklagede hende for; men da hun intet svar fik, rejste hun i decbr. 1673 sammen med Maria Hase til Flensborg, hvor der var to borgere, der havde sluttet sig til hendes selskab. Hun tog først ind hos den ene af dem, men hans svigermoder jog hende bort; derefter tog hun ind hos den anden, men med dennes svigermoder gik det ikke bedre, så hun måtte leje sig ind hos ukendte folk. Imidlertid fortalte den ene af svigermødrene præsterne, at hun var kommen til byen, og midt i den hellige julefest prædikede de imod Anthoinette, som de til hendes store ærgrelse var uhøflige nok til at kalde hende. De sagde, at hun holdt hemmelige forsamlinger og prædikede, og de opskræmmede folk således, at selv børnene råbte på gaden: »Hvor er da denne Anthoinette henne?» Hun blev bange, og Gud sagde til hende: »Rejs bort herfra, man søger efter dig«. Den 5. januar 1674 kørte hun i al hemmelighed tilbage til Husum, men Maria Hase lod hun blive tilbage for at passe på hendes bøger og andre sager, da hun håbede at kunne komme tilbage igen¹⁾.

Samme dag havde præsterne udvalgt to af deres midte, som skulde gå hen for at tale med hende; men da de kom, traf de kun Maria Hase. De spurgte hende, om det var Anthoinette, der om morgenen var kørt fra byen. Hun svarede, at det var en Anna Jansen, som var rejst til Slesvig, men da hendes tale var modsigende, fik de mistanke, og den næste dag kom tre præster for at forhøre hende. Da de heller ikke kunde få noget at vide, bad præsterne borgmestre og råd om at undersøge sagen, i det de mindede om den kongelige og hertugelige forordning af 1555 og 1624. Øvrigheden tog sig også af sagen »med berømmelig iver«. Den befalede, at ingen vognmand måtte køre nogen ud af byen uden i forvejen at have meldt det,

---

¹⁾ Det følgende er fremstillet efter aktstykkerne i Bourignons sag, som findes i rigsarkivet: Stadt und Ampt Flensburg. Vol. II.

og ved portene stillede vagt, der skulde visitere dem, der kørte ud¹⁾. Den 7. januar gik byfogden hen til Maria Hase og forhørte hende i overværelse af to præster og to borgere, om den hemmelig bortrejste person ikke var Bourignon, og om hun ikke havde nogle af hendes bøger hos sig. Da hun bestemt nægtede det, blev værelset undersøgt, og i en skuffe, som en smed brød op, fandt de nogle af hendes bøger, og 4 af hendes manuskripter fandt de i og under sengen. Nu måtte Maria Hase gå til bekendelse, og hun blev tilligemed bøgerne bragt op på rådhuset og den opbrudte skuffe forseglede. Borgmestre og råd tilligemed præsterne tog hende samme dag i forhør²⁾. De spurgte hende, om det var Anthoinette, der havde været hos hende, hvortil hun svarede ja. Hvorfor hun da tidligere havde nægtet det? Anthoinette havde bedt hende derom. Hvorfor hun var kommen til byen? Det vidste hun ikke. Når var hun kommen? For tre uger siden. Hvor hun havde boet og hvor længe? Hun havde boet på torvet i to nætter. Hvor hun var kommen fra? Fra Husum med Christian Fuhrmann. Når og hvorfor var hun rejst hemmelig bort, var hun bleven advaret og da af hvem? Hun var rejst mandag morgen til Gottorp; men hun vidste ikke, hvorfor hun var rejst hemmelig bort. Hvor var hun nu? Det vidste hun ikke. Hvorfor havde hun skjult bøgerne? Det var Anthoinette, der havde skjult dem; rigtig nok havde hun vidst besked derom, men hun havde nægtet det, fordi Anthoinette havde bedt hende derom. Om hun bekendte sig til Anthoinettes lære? Ja, hun troede, hvad der stod i hendes bøger. Om der var andre i byen, der bekendte sig til denne lære? Nej!

Da forhøret var forbi, lod de hende gå og tillod hende at åbne den forseglede skuffe og tage alle Anthoinettes ejendele med sig, men inden næste dags aften skulde hun

---

¹⁾ Således fortæller Poirer i Ausgef. Leben kap. XXV s. 511.

²⁾ Ekstrakt af forhøret i Rigsarkivet.

være ude af byen. Da hun gik bort fra rådhuset, blev hun overfaldet af den dér forsamlede pøbel, som råbte skøge og troldkvinde efter hende og skubbede til hende, så hun faldt. Hun forlod derfor skyndsomst byen uden at få sit tøj, som hun havde i vask, tørret.

Den 17. januar sendte Bourignon rådet i Flensborg en skrivelse¹⁾. Hun havde troet, at Flensborg var et sikkert og fredeligt sted, men hun havde fået noget andet at føle, da hun for en tid siden var kommen derhen i forretninger. Hun havde opholdt sig dér sammen med en ærbar enke, der var hendes selskabsdame, uden at have haft omgang med noget menneske og uden at have gjort eller sagt noget uanstændigt. Alligevel har rådet opført sig som røvere imod hende. Hvis andre havde opført sig således, måtte rådet på embedsvegne have straffet dem, hvis de da var retfærdige dommere, hvad hun ikke kan tro efter deres adfærd mod hende. Hvis de vil nævne hendes anklagere, vil hun forsvare sig, men de har ikke engang brudt sig om at forhøre hende, og de har behandlet en uskyldig enke skændigt. Det er deres skyld, at pøbelen overfaldt denne, da der ikke er nogen forskel på dem, der gør ondt, og dem, der er årsagen dertil. Rådet har behandlet hende ligesom jøderne Kristus. At hun skulde være kommen til byen for at drage folk over til romerkirken, er en urimelig anklage, da rådet ved at forske efter kunde få at vide, at hun ikke har talt med en eneste i byen, ikke engang med dem, hos hvem hun boede, ti hun vilde leve hemmeligt for desto bedre at kunne leve i Gud; tilmed agter hun ikke romerkirken for bedre end de andre kirker; hun anser for godt, hvad der er godt, og æstimerer sandheden, hvor hun finder den. Hvis hun kan blive overbevist om at have sagt eller skrevet noget, der strider mod skriften, er hun rede til at tilbagekalde det. Selv tør hun ikke komme til stede for at forsvare sig, da hendes time endnu ikke er

---

¹⁾ Kopi i rigsarkivet, trykt i *Le temoignage de verité II.*

kommen, og hun véd, at når rådet får fat på hende, vil det i sin furie gøre noget, som det evigt vil fortryde. Kristus har sagt: bliver fuldkomne som eders himmelske fader; herved lærer han os, at vi altid skal stræbe efter større fuldkommenhed og ikke blive stående ved Luther og andre ny religionsstiftere. Rådet forfølger hende ene og alene, fordi hun siger sandheden. Flensborg vil blive straffet for den skændsel, som er tilføjlet hende. Hun forlanger, at rådet skal tilbagegive hende hendes ejendele og bøger, ellers skal hun sørge for, at det tvinges dertil ved magt; hun sætter nemlig hele sit håb til den danske konges retfærdighed; han vil ikke, at fremmede mishandles i hans lande. Har præsterne noget imod hende, lad dem så komme frem med det, og de skal finde deres modstander. Kirkelige sager vedkommer ikke øvrigheden. Hendes dommere trænger til en leksion i retsbøgerne, den hedder *audi partem*. De dommere, som har overtrådt den regel, bør straffes. »Derfor ønsker jeg en *reparatio* af de fejl, som I har begået mod mig, og *restitutio* af mine ejendele, da jeg ellers er pligtig at anklage eder for eders konge.« I efterskriften beder hun rådet sende hendes sager til hollænderhuset i Krämerstrasse i Husum.

Denne skrivelse blev overbragt rådet af Johan Conrad Hase, som var på rejse til København for at overgive kongen »Le temoignage de verité« samt et brev fra Bourignon. Da man spurgte han om hans navn, nægtede han at sige det, og skønt man foreholdt ham, at en ordenlig mand måtte kunne være sit navn bekendt, lod han sig ikke røre. Efter at skrivelsen var bleven oplæst for det samlede råd, følte rådsherrerne sig overbeviste om, at Anthoinette i al fald ikke kunde have lært sine mange skældsord af Gud og Kristus, som hun foregav helt og holdent at følge. Den 28. januar blev Hase forhørt i overværelse af borgmestrene, rådet, den kongelige provst og nogle af præsterne¹). Han

¹) Ekstrakt af forhøret i rigsarkivet.

vilde ikke give noget svar, men af hans fysiognomi og tale sluttede man, at han var Johan Conrad Hase. Den næste dag blev han atter forhørt. Han blev spurgt, om han havde nogen del i skrivelsen. Det nægtede han og holdt sig til, at Bourignon havde sat sit eget navn og segl under. Om han da havde ført den i pennen eller oversat den på tysk? Herpå vilde han ikke svare; han sagde, at han havde modtaget den af en borger i Frederiksstad. Om han var Anthoinettes tilhænger? Han svarede, at han var ikke tilhænger af noget menneskes lære, men han mente, at hvad der stod i hendes bøger var i overensstemmelse med den hellige skrift. Hvor hun nu opholdt sig? Det vilde han ikke sige, da hun ikke ønskede det. Da forhøret var forbi, fik han befaling til at blive i Peter Nissens værtshus, hvor han var taget ind, indtil videre. I et andet forhør nægtede han at give flere oplysninger, men erklærede sig villig til at disputere privat med en præst om Bourignons lære. Det blev ham nægtet, og han blev sat i fængsel. Da Hase således ikke kunde overbringe kongen brevet, skrev A. Bourignon et andet brev, dagtegnet den 27. januar¹⁾, hvori hun fremstiller rådets fremfærd mod hende og Maria Hase, og beder kongen skaffe hende ret overfor rådet, hvad han kan gøre så meget desto lettere, som hun skriver: »Car je deteste tout ce qui est contraire à la raison, justice et bonne police, ou contre la doctrine de Jesu Christ et de la s^{te} Escriture«.

Imidlertid indsendte rådet en fremstilling af sagen til kongen den 30. januar med bøn om kongelig majestæts allernådigste befaling om, hvorledes det skal forholde sig overfor Anthoinettes lære og bøger, særlig de bøger, som det har hos sig, og overfor hendes calumnia og hendes medcalumniant i arresten, for at Guds ære fremfor alt og kongelige majestæts undersåtters timelige og evige velfærd på bedst mulig måde kan søges, ti det er en lære, som

---

¹⁾ I rigsarkivet.

sniger sig ind overalt og udbreder sig hemmeligt. Samme dag indsendte provst mag. Gregorius Michaelis, mag. Wolfgang Ouw, Johannes Lysius, Ole Møller, Georg Stuhr, Samuel Thomsen og Thomas Lundius et udtog af Bourignons »Zeugnisz der Wahrheit«, for så vidt den rene lutherske lære var angrebet deri, med allerunderdanigst bøn om, at kongelig majestæt vilde lade sig det forelæse og efter sin høje forstand som *supremus ecclesiarum nostrarum episcopus* udstede en heldbringende forordning, ligesom det tidligere var sket af hans høje forfædre imod sådanne personer ved det offentlige edikt af 1. avg. 1555, for at kongelig majestæts fyrstendømmer og kirker ikke skal foruroliges, men fremdeles må opholdes ved en profetisk og apostolsk lære efter Guds ord og vore symbolske kirkebøger og trosbekendelser¹⁾.

Præsterne viser, at A. Bourignon fejler højst farligt på tredobbelt måde: 1) hun kuldkaster salighedens og den vigtigste trosartikels grund fuldstændigt, 2) hun genopretter den udvortes, længst afskaffede, forfængelige, tomme, papistiske gudstjeneste, 3) hun forkaster ganske de af Gud indstiftede heldbringende stænder.

Med hensyn til det første punkt viser de, at hun ned sætter skriften, som hun aldrig læser, idet hun sætter sine egne skrifter over den og siger, at apostlene var uvidende om mange ting, især om de sidste tider. Hun siger, at Gud ikke véd alt, og at han er grusom mod sig selv ved at lade sin søn dø for synden; at Mose-lov ikke er afskaffet, de kristne skal holde den helt, og evangeliet gør hun til en lov strængere end Moses. I kristologien lærer hun ikke alene som nestorianerne, at Kristus havde to legemer, men også at han var hermafrodit, hvad alle mennesker vilde have været, hvis de ikke havde syndet. Hun lærer, at mennesket retfærdiggøres ved gode gerninger, og

---

¹⁾ Stadt und Ampt Flensburg Vol. II

vil ikke vide af nogen prædestination at sige, hun er pelagianer. Kristi komme og død er ikke for alle, kun for dem, der modtager hans lære og udfører den i livet. Boden består i møjsommelige og for naturen ubehagelige arbejder, ja selv i det arbejde, man gør med hånden for ikke at dø af sult. Når jødernes bodstid er forbi, skal de vende tilbage i Guds nåde. Der er ikke tale om nogen omvendelse på dødslejet, dog er der en bodstid for nogle efter døden, men ikke for de kristne. Kirken er et babel, der er ingen sande kristne mere på jorden; at vide det er nyttigere end at kende de største guddommelige hemmeligheder; tusendårsriget er nær. Alle religioner anser hun for lige gode. Hun siger, at Gud ikke har givet os det legem, vi bærer, og hun synes at tvivle om kødets opstandelse. — Med hensyn til det andet punkt, så mener hun, at skærsilden er en sand og nødvendig trosartikel, og hun roser messen som noget godt. De hellige skal man påkalde, de er vore midlere og advokater for Gud, og svarer man hende, at de hellige sjæle er i himlen, siger hun: himlen og helvede er i verden, skønt usynlige for menneskenes øjne, de saliges sjæle flyver rundt i luften som støvgran i solens stråler; på grund af deres tyndhed og behændighed kan vi ikke se dem, men de kan høre og se os. Billederne anser hun for nyttige til at fremme andagten. — Hvad tredje punkt angår, så taler hun mod præster og akademier, fraråder ægteskabet; de kristne bør ikke arbejde og skal have alt fælles.

Det var i hovedsagen en fuldt pålidelig fremstilling, kongen herved fik af A. Bourignons lære. I København var man naturligvis ikke i tvivl om, på hvilken side man skulde stille sig. Forordningen af 1555 blev opsøgt, og der blev skrevet til statholderen, kansleren og råderne, at de skulde forhandle med Gottorp om, hvorledes man i tide skulde stanse disse omrejsende vildfarelser, og om det ikke var nødvendigt at forny forordningen af 1555 og

offentliggøre den. Endvidere blev det bestemt, at A. Bourignons bøger skulde brændes¹⁾.

Endnu inden denne bestemmelse kom A. Bourignon for øre, skrev hun den 3. marts et nyt brev til kongen. Hendes brev til rådet i Flensborg var ingen injurie, men sandhed; kun uvidende præster kan finde vildfarelser i hendes skrifter. Rådets adfærd mod Hase kan ikke forsvares; det maa henvende sig til hende, hvis det vil hende noget, han har intet gjort; det har holdt ham i fængsel i 4 uger og holder ham endnu både til skade for ham og for hende, da hun ingen har, der er mere skikkaet end han til at forsvare hendes sag for majestæten, da han kan tysk, hvad hendes andre venner ikke kan så godt som han. Derfor beder hun majestæten om at skaffe ham fri.

Skønt Hase selv ved brev af 4. februar havde bedt kongen om at måtte sættes i frihed, var han fra Peter Nissens værtshus bleven ført i fængsel, hvor han sad lænket på hænder og fødder og kun fik vand og brød. Først efter 5 måneders forløb blev han løsladt mod at betale 2 rigsdaler i kostpenge for hver uge, han havde siddet. Da han ingen penge selv havde, måtte A. Bourignon betale dem²⁾. Efter at have set det af ham overbragte brev samt A. Bourignons skrifter blive brændte — ved hvilken lejlighed han hørte en af dommerne sige, at det var skade, at man ikke kunde brænde Anthoinette med det samme — blev han af bøddelen ført ud af byen og forvist fra den kongelige del af Slesvig og Holsten, hvilken forvisning dog senere blev hævet. Præsterne i Flensborg oplæste derefter fra prædikestolen en skrivelse fra rådet, som forbød alle at huse A. Bourignon og hendes tilhængere.

Imens opholdt hun sig i Husum. Strags efter forbudet mod hendes trykkeri havde hun indstillet det, men

¹⁾ Samlinger til den danske adels historie. Biermanns protokol ²¹/₂ i rigsarkivet.

²⁾ Das ausgeführte Leben, kap. XXV s. 513.

det blev alligevel meldt til Gottorp, at hun blev ved med at trykke, og den 11. februar 1674 kom fiskalen og borttog trykkeriet og hendes bøger samt omtrent 100 ris hvidt papir. Skønt hun klagede flere gange, fik hun kun sine forretningsbreve tilbage. Imidlertid blev hertugen træt af hendes og præsternes forskellige klagemål, og han påbød hende evig tavshed og befalede, at hun skulde sættes i fængsel. Dette sidste kom dog ikke til udførelse, da generalmajor von der Wyck gik i forbøn for hende.

Hun følte sig ikke længere sikker i Husum, og en kold vinterdag i 1674 flygtede hun forklædt som en bondekone til Slesvig. Hun så forfølgere i hver en krog, og uden fare var hun heller ikke, ti folk så ikke alene på hende som en arg kætter, men også som en troldkvinde, der snart var her, snart dér. Enhver ugift kvinde, der kunde tale fransk, var mistænkt, og da hun kom til Slesvig, turde hun ikke tage ind på sit sædvanlige opholdssted, men sammen med en ven tog hun ind i et afsides liggende herberg. Værtsfolkene fattede mistanke ved at se en bondekone med så fint et ansigt ledsaget af én, der var klædt som hollandsk sømand, og de spurgte hende, om hun kunde tale fransk, og om hendes ledsager var hendes mand. Hun så sig i samme stilling som fordem Abraham og Sara i Ægypten og svarede: »Jeg taler hollandsk (hvad hun også kunde), og denne er min mand« (kunde både være Gelictsmann og Ehemann). Anthoinette lagde sig i sengen sammen med sin »mand«, bægge i klæderne, og da værtinden om natten gjorde sig et ærinde ind til dem, måtte al mistanke forsvinde. Poiret værger »den i sandhed hellige jomfru, der var ganske fjendtlig mod naturens sanseligheder og den gang var 58 år gammel« mod alle ondskabsfulde hentydninger, men man kan ikke undre sig over, at folk, der ikke så fast troede på hendes hellighed, fandt det mistænkeligt, da det kom ud, at bondekonen var Anthoinette. Den næste dag flyttede hun hen i et hus, som en af hendes venner havde lejet til hende. Kun én gang

om dagen modtog hun besøg af sin ven, om natten var hun ene og sov midt om vintren på det bare gulv i sine klæder uden strå og dyne og med nogle stykker brænde til hovedpude. Hun følte sig således som en værdig efterfølger af Kristi fattige liv og var vel tilmode. Da hun på den tid fik underretning om, at hendes ejendomme i Lille skulde konfiskeres, fordi man troede, at hun levede i Holland, der den gang lå i krig med Frankrig, gav hun dem til det børnehjem, for hvilket hun havde været forstanderinde.

På den tid udkom der to bøger, der angreb hende på det groveste. Det var »Christliche gründliche Anmerckungen über die groben Irrthümer Antonie Bourignon (1674)« af domprovst mag. G. H. Burchard i Slesvig, og »*Apocalypsis hæreseos* (1675)« af pastor Wolfgang Ouw ved St. Johannes i Flensborg¹⁾. Hun svarede strags Burchard i *La pierre de touche* (Probier-Stein), men da hun var påbudt tavshed, kunde bogen ikke udkomme; derimod optrådte to anonyme riddere til hendes forsvar, den ene under mærket N. H. B. i »Wiederlegung derer sechs und siebentzig Puncten und vermeinten Irrthümer, die Mag. Georg. Henr. Burchardus hat zusammengefasst wieder Anth. Bourignon samt Eine unpartheyische Probe«; den anden uden mærke, men efter G. Arnold var det Poiret²⁾ i *Epistola de libello Burchardiano*. Ouw vilde hun ikke svare, da hun fandt hans bog så uforskammet, at den ikke var svar værd; Poiret kalder den et værk af en drukken bonde, som kører et læs møg ud på marken, men under eder og forbandelser falder han selv i skidt og tilsviner sig i sit eget snavs, som alligevel bag efter må tjene den gode sæd³⁾.

Der begyndte at ske et omslag til bedste for hende, kun generalsuperintendent Niemann vilde ikke lade sig for-

---

¹⁾ Møller, *Cimbria literata* I s. 80. 473.

²⁾ Kirchen- u. Ketzehist. III, kap. XVI s. 154. 160.

³⁾ Das ausgef. Leben XXVI.

milde, skønt hun ved forskellige breve¹⁾ gjorde sig megen umage dermed. Ikke få læste hendes skrifter, og de syntes, at hun sagde det samme som præsterne, så der var ingen grund til at gøre hende noget, og flere bad om at blive optaget i hendes selskab, hvad hun dog nægtede, da hun ikke havde eller vilde stifte en ny religion, men kun vilde en fuldstændig selv- og verdensfornægtelse og en fornyelse af Kristi lidende levned. Det måtte sikkert også kaste glans over hende, at den berømte læge og anatom Dr. Schwammerdam besøgte hende i flere måneder, og han sagde om hende, at hun blev oplært og styret af Guds ånd, og at han i sammenligning med hende hverken havde visdom eller dyd. Nogle af hendes skrifter udgav han²⁾. Generalmajor von der Wyck optog hende i sit hjem, men da hun havde boet der i to måneder, kunde generalinden ikke holde hende ud mere. Den gottorpske minister Kielmann von Kielmannsegge var hende meget gunstig, og han og von der Wyck talte hendes sag ved hoffet, så hertugen gav hende lov til at forsvare sig. Hun sendte strags Kielemann *La pierre de touche*, som han bad hende om at lade trykke, ja han tilbød, at hun måtte få sit eget trykkeri tilbage. Det brød hun sig imidlertid ikke om, hun bad kun om, at han vilde hjælpe hende til at få hendes arv på Nordstrand. Det lovede han, og hertugen tog hende atter under sin beskyttelse, så hun i begyndelsen af 1675 sammen med sine igen forsamlede fire venner kunde bo i et stort hus, som hun havde købt. Hun fik nu også lov til at tage sin arv i besiddelse mod at underskrive følgende: hun må hverken skrive eller offentliggøre skrifter i hertugens lande, ikke vække forargelse ved at fremsætte særlige meninger om religionen, hun skal tie og vise lydighed mod hertugen ligesom hans øvrige undersåtter så vel i civile som i kriminelle sager — og intet gøre mod disse ting hverken

¹⁾ Findes i II del af *Le temoignage de verité*.

²⁾ G. Arnold, *Kirchen- u. Ketzehist.* III kap. XVI s. 154 (Fol.).

direkte eller indirekte¹⁾. — Disse betingelser kunde hun ikke underskrive, og ved flere bønskrifter bad hun sig fritaget for dem. Kielmann rådede hende til at sende hertugen sin trosbekendelse, hvad hun også gjorde den 13. marts 1675. Den lyder således:

„Jeg er kristen og tror alt, hvad en sand kristen skal tro.

Jeg er døbt i den katolske kirke i Faderens, Sønnens og den Helligånds navn.

Jeg tror på de tolv hovedstykker i den kristne tro eller apostlenes trosbekendelse og tvivler ikke på en eneste artikel deri.

Jeg tror, at Jesus Kristus er sand Gud og tillige sandt menneske, ja at han er verdens frelser og forløser.

Jeg tror på evangeliet, på de hellige profeter og på hele det gamle og ny testaments hellige skrift.

I alle stykker af den tro vil jeg leve og dø. Dette vidner jeg for Gud og alle de mennesker, der bryder sig derom²⁾“.

Skønt hertugen ikke havde noget at sige mod denne trosbekendelse, gjorde han intet mere ved sagen, og A. Bourignon truede med Guds dom over land og folk. Hendes trusel syntes at skulle gå i opfyldelse, da den danske hær i 1676 fordrev hertugen. Burchard, som 1677 svarede på hendes »*La pierre de touche*« med »Wiederhohlte Erzählung«, og de øvrige gottorpske præster, der slet ikke var til freds med hertugens mildhed, håbede at få ram til hende ved danskernes hjælp, men i marts 1676 flygtede hun til Hamborg. Sine venner lod hun blive tilbage i Slesvig; men da folket, som atter blev ægget af præsterne, ikke vilde lade dem i fred, rejste de til hende. Sit hus i Slesvig, som hun havde købt for 1000 daler, måtte hun sælge for 300. På hendes gårdeovre på Nordstrand blev der stjålet både det ene og det andet, uden at man gjorde noget derimod; men skønt hun ellers ivrede mod

¹⁾ Le temoignage de verité II, lettres XXIX. XXX. XXXI.

²⁾ Findes bag efter fortalen til II del af Le temoignage de verité og samme sted i *La pierre de touche* (Probiér-Stein).

processer, bød hun, at det skulde meldes til øvrigheden, med den begrundelse, at de, som ikke forhindrede det onde, gjorde sig til medskyldige.

Da præsterne i Hamborg fik nys om, at hun var dér, fik de øvrigheden sat i bevægelse mod hende, og hun tænkte på atter at rejse til Sønderjylland, men »på Guds opfordring« rejste hun til Lützburg i Østfriesland. Her tilbød en mand at skaffe hende arven på Nordstrand, hvis hun vilde sælge ham sine rettigheder. Det gik hun ind på; men da sagen blev forelagt det holsten-gottorpske kancelli, der den gang på grund af krigen var i Hamborg, svarede det hende, at hun havde mistet sin ret til arven, da hun ikke var mødt de gange, hun var bleven stævnet. Det var hende uforståeligt, da hun ikke vidste af nogen stævning at sige, men træt af det hele opgav hun nu al tanke på Nordstrand, som hun overlod til oratoriets fædre.

Østfriesland syntes hende som et andet Nordstrand, skikket til ensomhed og til markarbejde. Hun blev forstanderinde for et gæste- og fattighus; men sin vigtigste opgave så hun i at lede det samfund, som hun her oprettede for at virkeliggøre det evangeliske liv. Medlemmerne af det måtte kun leve af agerdyrkning og kvægavl, de havde alt fælles, spiste ved samme bord og havde ingen anden lov end evangeliet. Skønt dette samfund vakte megen opsigt, så selv fyrstelige personer kom for at se det, varede det kun i to år. Hun kunde ikke holde styr på sine tilhængere, da hun vilde gribe ind i selv de allermindste ting, og, utålmodig som hun var, opgav hun det hele og rejste med en eneste ven til Holland, hvor hun døde i Franeker den 30. oktober 1680 ene og forladt med de ord: »Når jeg dør, så er det ikke Guds vilje, ti jeg har endnu ikke fuldkommet det, hvorfor han sendte mig«.

Mens Anthoinette Bourignon opholdt sig i Sønderjylland skrev hun en af sine betydeligste bøger *Le temoignage de verité* stilet til Johan Conrad Hase og imod Berckendal. De samme tanker, som findes i denne bog, findes

i alle hendes andre, således også i *La pierre de touche* imod Burchard. Og det er ikke at vente, at der skulde være afveksling på tanker hos hende. Hun satte en ære i ikke at læse, hvad andre havde skrevet, og hendes tilhængere, som kun måtte være aftryk af hende selv, var ikke i stand til at befrugte hende, måske med undtagelse af Peter Poiret, men selv han forholdt sig sikkert kun modtagende overfor hende, som han anså for »den anden Eva«, for den allerguddommeligste og reneste sjæl, der havde levet på jorden efter Kristus¹). Hun påstår, at hun aldrig har læst det gamle testamente og kun det ny nogle gange, ja et sted siger hun én gang, »til andres belæring«, og dog citerer hun profeterne ofte og det ny testamente overalt. Den del af biblen, som hun citerer, er imidlertid den del, som går igen hos alle mystikerne, og fra disse har hun hentet sine tanker. Hun siger, at hun har læst Tauler, Thomas a Kempis og Johannes a Cruce, men hun viser tydeligt, at hun har kendt flere end disse. Gentagende gange fortæller hun, at hun er fuldstændig original, og dog findes der ikke en tanke hos hende, som ikke også findes hos middelalderens og samtidens mystikere. Derfor behøver hun rigtignok ikke at have lånt alle sine tanker fra dem. Religiøse subjektivister vil komme til de samme tanker, og det aldeles uafhængig af hverandre: buddhisten, nyplatonikeren og den kristne mystiker kan man til tider ikke skelne fra hverandre, og grunden er den, at de går tilbage til den religiøse følelse, der ligger i enhver menneskesjæl, uanset alle konfessionelle og nationale forskelle. Desuden må man hos Anthoinette Bourignon huske på, at hun er opdraget i romerkirken, hvis hellighedsideal er det samme som hendes: den fuldkomne selv- og verdensfornægtelse og overladelse i Guds vilje.

Hun skrev kun, når hun var inspireret, når »Gud talte til hende«, og så strømmede det fra hende med rivende

---

¹) Ausgeführtes Leben XXXIV.

fart. Også formen mente hun, at hun fik fra Gud, og da en af hendes venner en gang vilde rette på den, afviste hun det som en forgribelse på Guds ord. Og dog er det mærkeligt, hvor smukt, ja på sine steder henrivende, et sprog hun fører, hvilket kommer klart frem, når man sammenligner det med det 17-århundredes forfatteres vidtløftigheder og kluntede og smagløse polemik. Det franske sprog har vel en del af æren herfor, men hun må have været i besiddelse af mere takt og finfølelse end hendes tyske åndsfrænder; ti det, at hun var kvinde, kan ikke gøre det, når man husker på, hvor grovt den sønderjydske kvinde Anna Ovena Høyers kunde skrive. Hun sagde om sine bøger, at de var roser og blomster, komne ned fra himlen, af en meget god duft for alle dem, som havde rette hjerter; de var brød for Guds børns sjæle, og det var stor skade, at man ikke kunde give dem alene til de sande troende og Guds børn. Når hun blev beskyldt for at modsige sig selv, svarede hun, at der var flere modsigelser i den hellige skrift. I det hele taget satte hun sine skrifter over biblen, i sammenligning med hvilken hendes var »en vel revideret og korrigeret bog« med »finere og klarere udtryk«, men det var den samme bog, og det var den samme sag, de behandlede, kun havde Gud åbenharet hende flere ting især om de sidste tider¹⁾.

De nye åbenbarelses, hun havde fået, gjaldt de første og de sidste tider.

Ved skabelsen var verden som krystal. Mennesket havde et åndeligt legeme, gennemsigtigt som diamanten; det var naturens herre, ved sin vilje alene kunde det frembringe alt, det kunde vandre på havet, og ilden skadede det ikke. Det var mand og kvinde i én person, og det kunde føde ved en blot og bar viljesakt. Med dette første menneske kunde Gud ikke have omgang, fordi guddommen er usynlig og umulig at få fat på (incomprehensible), men

¹⁾ Le temoignage de vérité I s. 14.

da han netop havde skabt det for at fryde sig (*pour prendre des delices*) med menneskens børn, skabte han sig et legeme ud af det første menneskes herlige legeme, og det kaldte han sin søn den elskelige. Når det derfor hedder i det gamle testamente, at Gud åbenbarer sig, så er det Kristus. Dette Guds legeme, Kristus eller den anden Adam, er evigt, fordi det er skabt af den evige Gud. Af samme grund er også mennesket evigt. Der er en evig salighed og en evig fordømmelse. Lige så lidt kan verden gå til grunde, så når skriften taler om verdens ende, mener den kun det ondes, f. eks. ormenes. I begyndelsen var der ingen lov, ti det syndfri menneske lever uden lov; forbuddet om kundskabens træ kom først efter faldet. Syndefaldet bestod nemlig i, at mennesket vendte sin kærlighed fra Gud til skabningen, og det skete strags, da Gud førte dyrene frem for Adam. Efter syndefaldet tog Gud Eva ud af Adam, ligesom han før faldet havde taget den anden Adam ud af den første, hvilket skriften antyder ved, at det skete, mens Adam sov; ti sønnen, der er et billede på døden og et tegn på træthed, kom først med synden¹).

Da Gud ikke vilde lade mennesket gå til grunde, efter at det havde syndet, fordi det endnu havde nogen god vilje, gav han det af sin nåde sine bud samt evne til at holde dem, ti buddene er lægemidler mod synden, de er livets træ og en Guds barmhjærtighed²), men til sidst besluttede han at sende sin søn, som var det herlige legeme, han havde taget af Adam i hans uskyldighedstilstand. Da dette legeme var syndfrit, kunde det ikke lide, men for at Kristus kunde blive et eksempel for menneskene i lidelse, besluttede han at gøre sig dødelig som andre mennesker, og han gjorde sig til kød i en jomfru, idet han tildækkede sit herligheds legeme med et kødeligt legem ligesom de syndige Adams børn; men synde kunde han aldrig, da han

---

¹) Le temoignage de verité s. 221. 267 f. 304.

²) Smst. s. 267 f. 290 f. 295.

var forenet med Gud. I Jesu Kristi person er treenigheden fremstillet: hans guddommelighed er Gudfader, denne guddommelighed i hans forherligede menneskelighed er Guds søn, den samme guddommelighed i hans dødelige menneskelighed er Gud Helligånd, hvilket sidste navn han bærer, fordi han frembringer hellige tanker i mennesket og gør det guddommeligt i dets dødelige legeme¹). Hun polemiserer i det hele mod den kirkelige treenighedslære, treheden i Gud består i godhed, retfærdighed og sandhed, svarende til de tre ufattelige kræfter i mennesket: hukommelse, forstand og vilje.

Jesus Kristus kom til jorden for at føre mennesket bort fra egenkærlighed til gudskærlighed, og det gjorde han ved at efterlade os et eksempel, ti vi retfærdiggøres ved at efterligne hans hellige liv. Kristus gjorde ikke fyldest, »pour nous en dispenser, mais pour nous y engager²)«. Det er sandt, at vi kun frelses ved Kristi fortjeneste, ti hvis han ikke var kommen for at undervise os om sin lære, vilde ingen nogensinde have fundet vejen tilbage til Gud³), men læren om Jesu Kristi fyldestgørelse og fortjeneste i vort sted er den brede vej, som fører til for-dærvelsen og er unyttig til alt godt⁴). Joh. 13. 15 er hele evangeliets sum. Det, vi skal efterligne Jesus Kristus i, er at fornægte os selv med al vor egenvilje og forsage verden, at efterligne ham i hans fattigdom, ti den stand valgte han netop, fordi han havde set, at af kærlighed til guld, sølv og verdens rigdom havde menneskene hørt op med at elske Gud⁵). Vi skal ikke alene holde Guds bud, men også de evangeliske råd, og det er gudsbespottelse at sige, at de er umulige at holde⁶). Jesus Kristus kom netop til verden for at forklare Guds bud nøjere (plus particulièrement), end det er sket i Mose-lov. Tilsyneladende er den evangeliske lov strængere end den mo-

¹) Smst. s. 314 f.

²) Smst. s. 29.

³) Smst. s. 202.

⁴) Smst. s. 299.

⁵) Smst. s. 116 f.

⁶) Smst. s. 103. 221.

saiske, ti i Mose-lov påbyder Gud at give tiende af, hvad man ejer, men i evangeliet at bortgive det altsammen. Det er dog kun for dem, hvis hjerter er bundne til verden, at evangeliet er sværere¹⁾. I virkeligheden er »naturens lov, Mose-lov og evangeliets lov den samme i substans uden nogen forskel«²⁾. Når mennesket er fuldkomment, og det kan det blive allerede her på jorden, gælder ingen lov mere for det. Det er værre at kende Guds lov og de evangeliske råd og ikke holde dem, end ikke at kende dem, derfor vil hedningerne ikke være så skyldige som de kristne nu om dage, for de er endog Gud nærmere, ti de tror på Gud og et evigt liv, og der fortælles om nogle af dem, at de foragter alle dette livs goder og fornøjelser, og at de ønsker døden for at komme ind i det evige liv; nogle kaster deres guld og sølv i havet, andre anser dette liv for så kort, at de ikke vil bygge huse, men kun et tag for at skærme sig mod sol og regn osv. — ligesom Kristus sætter de livet til for at vinde det evige³⁾.

Genfødselen består i, at man giver afkald på den for-dærvede naturs begæringer og underkaster sig helt og holdent Guds vilje i alle ting. Den er »den første op-standelse, over hvilken den anden død ingen magt har«⁴⁾. For den genfødte er sakramenterne unødvendige, Adam før syndefaldet havde ingen sakramenter, og den i sandhed genfødte har samme kår som han. At æde Kristi legem og blod nytter intet, det er hans lære, der nærer vor sjæl; ved ydre ceremonier får vi ikke Kristi ånd.

Alle ydre kirkesamfund er babel, men nu er fuldkom-melsens tider, da de skal gå til grunde med alle farisæiske hyklere og alt ydre væsen. Undergangen sker vel ikke pludseligt, men man bør strags gå ud af babel, ikke for at oprette en ny sekt, ti den bliver kun et nyt babel, men for at leve ene, forsagende alt ydre væsen, midt i babel.

---

¹⁾ Smst. s. 111 f.

²⁾ Smst. s. 311.

³⁾ Smst. s. 390.

⁴⁾ Smst. s. 15.

Hvor meget hun end havde at indvende mod romerkirken, satte hun den dog højest blandt de ydre kirkesamfund. Den var moderkirken, stammede fra Jesus Kristus og hans apostle, den havde givet de andre al den sandhed, de sad inde med: buddene, troen og fadervor, det gamle og det ny testamente. Det var derfor latterligt, når protestanterne sagde, at de var i lyset, men papisterne i mørket. Selv om de romerske klostre alle var forfaldne, var de dog udtryk for en sand tanke, og så havde romerkirken de hellige fædre og eneboere, Frans af Assisi, Thomas a Kempis, Tauler, Ignatius og hans første efterfølgere, Johannes a Cruce, Frans af Sales, som rigtignok var hende noget sød-laden. Jakob Böhme var en af Gud oplyst mand, men ingen reformator eller sektstifter; hverken Luther eller Kalvin, var ledet af den Helligånd. Kalvin kunde hun slet ikke for-søne sig med, han havde alle sine dage været »grand« og »superbe«, havde vel et godt naturligt omdømme og en god hukommelse, hvorfor han kunde opdage nogle af de romerske fejl, men han havde gjort bedre i at bruge dem til at opdage sine egne fejl, der var mange, han, der giftede sig for at pleje sit kød¹⁾.

Overfor protestanterne forsvarede hun relikvierne og alt ydre af den slags, der kunde hjælpe til at stemme sindet fromt. Under samme synspunkt anbefalede hun læsning i skriften, da alle mennesker ikke oplystes umid-delbart af Gud²⁾, men for de fuldkomne var det unødven-digt, ja skadeligt. Derfor forkaster hun som oftest alle ydre ting i gudstjenesten, prædiken, messen, opbyggelses-bøger osv. som noget, der driver andagten på flugt³⁾. Også for helgenpåkaldelsen trådte hun i skranken, herom skriver hun: Forskellen mellem himmel og helvede er ikke stedlig, de er inden i hinanden og består i Guds kærlighed og i hans unåde. De hellige omgiver os alle vegne, de

¹⁾ Smst. s. 76 f. 101 f.

²⁾ Grab der falschen Theologi I s. 19.

³⁾ Das ausg. Leben XIX.

kan se os, men vi ikke dem, og deres bønner er mere virksomme end vore¹). Det har Gud åbenbaret hende, ligesom han også har åbenbaret hende, at der er en skærsild, ti så længe der er synd i et menneske, må det lide; de, der her i livet ikke er lutret ved lidelse, må lutres i skærsilden. Det vilde nemlig være uretfærdigt af Gud at lade sine trofaste lide her i verden, mens han fritager dem derfor, som omvender sig på dødslejet; deres lidelse i skærsilden må til med være mere smertelig, da sjælen er mere følsom end legemet.

Den største ulykke kom ind i verden, da skolen blev indført og åndens lys udslukket²), derfor kan hun ikke polemiserer stærkt nok mod universiteterne, akademierne og imod spekulatjonen. Alt, hvad hun selv har ydet i den retning, beder hun om ikke at lægge vægt på, skønt det ikke var spekulatjon, men guddommelig åbenbarelse. Kærnen i, hvad hun havde at bringe, var det praktiske, det, hvorledes det evangeliske liv skulde genoprettes. Hun var sendt til verden for at forkynde, at der ingen sande kristne var mere på jorden, at menneskene havde vendt sig bort fra Gud til sig selv, at de lever i løggen, at verden er dømt, og dommen uigenkaldelig, men at det onde vil tage til indtil dets fuldkomne tilintetgørelse. Hun skal forkynde barmhjærtighed for sidste gang for dem, som vil høre på hende³).

På Nordstrand vilde hun have genoprettet det evangeliske liv ved at danne en menighed, der skulde forny den apostoliske, og hvis enkelte medlemmer skulde leve et liv i Kristi efterfølgelse. Der skulde være ejendomsfællesskab, kun agerdyrkning og kvægavl måtte drives, men om muligt skulde alt ydre arbejde forsages, og medlemmerne kun arbejde for deres sjæle. En sådan menighed

¹) Le temoignage s. 189.

²) Der neue Himmel und die neue Erde s. 8 (cit. i G. Arnold, K. u. K. hist. III kap. XVI s. 160.

³) Le temoignage s. 236.

fik hun ikke held til at oprette her i landet, og skønt rådet i Flensborg skrev, at hendes tanker sneg sig ind alle vegne, fik hun dog ikke her lige så lidt som anden steds nogen ligefrem indflydelse. Gendøberne i Ejdersted, af hvilke nogle sluttede sig til hende, havde været talsmænd for lignende tanker i mange år, men deres indflydelse gik ikke synderligt ud over de frisiske egne; danskerne synes at have været for nøgterne til at kunne gribes af dem. Samtidig med at nederländeren Anthoinette Bourignon ved tale og skrift søgte at udbrede sine tanker i Sønderjylland, sad sønderjyden Frederik Brekling nede i Amsterdam og arbejdede for lignende tankers virkeliggørelse, men på en mere nøgtern måde, og han kunde slet ikke forsone sig med hende. Det, han især bebrejdede hende, var, at hun vilde gøre folk til kristne uden Kristus *per moralitates*¹⁾. Denne bebrejdelse kunde rigtignok med en vis ret vendes mod ham selv, og konsekvensen af bæggens subjektivistiske standpunkt droges, da rationalismen afløste pietimen.

---

¹⁾ Det var den side hos hende, der tiltalte Chr. Thomasius. Se G. Arnold, Kirchen- und Ketzerhistorie III s. 154.
